

CATEGORII INTEROGATIVE ȘI CATEGORII VERBALE LA ARISTOTEL. INTERPRETARE „MORFOLOGICĂ”

CORNEL-FLORIN MORARU

1. Despre categorialitate și morfologie la Aristotel

După mai mult de două milenii de la redactare, cu greu se poate găsi un pasaj din tratatele aristotelice care compun *Organon*-ul să nu fi fost tălmăcit și răstălmăcit de comentatori. Cu toate acestea, cititorul modern încă mai poate resimți, parcurgând atât textul original, cât și comentariile contemporane, o oarecare lipsă de sistematicitate sau, după o expresie a lui Kant¹, un caracter rapsodic pe care cu greu îl putem trece cu vederea. Demersul aristotelic își ascunde principiile și originea, lăsându-ne să ne confruntăm cu o listă de categorii mai mult sau mai puțin extinsă, expusă de fiecare dată parcă în grabă și cu o oarecare sfială.

Aristotel însuși pare stânjenit de anumite categorii ale sale, pe care adesea nici nu le mai citează. În mod sistematic, starea (τὸ κείσθαι, lit. „faptul de a sta întins”), averea (τὸ ἔχειν, lit. „faptul de a avea”), înfăptuirea (τὸ ποιεῖν, lit. „faptul de a face”) și înrâurirea (τὸ πύσχειν, lit. „faptul de a suporta”) sunt pur și simplu omise de pe listă. Ele apar doar la începutul tratatului despre *Categorii*² și în *Topice*³. De aceea, tind să fie privite chiar și de comentatorii moderni mai conservatori ca niște categorii secundare sau „compuse”, în continuarea tradiției antice pe care bine o sintetizează Constantin Noica în comentariul său la *Categorii*⁴. Cam acesta este și tratamentul pe care Porfir⁵ și Ammonius⁶ îl aplică acestor categorii oarecum atipice.

În toate cazurile citate, se împarte lista extinsă de categorii aristotelice în două, luând drept criteriu implicit numărul de ocurențe textuale și, drept legitimare

---

¹ Kant, Imm., *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elene Moisuc, Ed. a III-a îngrijită de Ilie Pârvu, București, Iri, 1998, p. 113-114.

² Aristotel, *Categorii*, 1b-2a.

³ Aristotel, *Topicele*, 103b.

⁴ „Primele patru categorii sunt simple – spun comentatorii greci –, celelalte șase sunt compuse. O arătase Olympodor în tabelul său; o repetă, odată cu alții, Philopon. Locul și momentul ar rezulta din compunerea substanței cu mărimea; acțiunea și înrâurirea dintr-a substanței cu calitatea; poziția și posesiunea din compunerea substanței cu relativele.” (Noica, C., *Pentru o interpretare a categoriilor lui Aristotel*, în Aristotel, *Categorii. Despre interpretare*, Humanitas, București, 2005, p. 98).

⁵ Prophyry, *On Aristotle's Categories*, translated by Steven K. Strange, London, Bloomsbury, 2014.

⁶ Ammonius, *On Aristotle's Categories*, translated by S. Marc Cohen, Gareth B. Matthews, New York, Cornell University Press, 1991.

discursivă, tot felul de principii ontologice mai mult sau mai puțin clare. Avem de-a face cu „categoriile principale” – substanța, mărimea, calitatea, relația – care, deoarece sunt citate mai des, sunt considerate a fi oarecum constitutive pentru logica aristotelică și cu „celelalte categorii” care sunt privite mai degrabă ca un surplus inutil ce trebuie redus neapărat la categoriile principale. Uneori se încearcă justificarea acestei împărțiri prin relația cu subiectul sau substratul (τὸ ὑποκείμενον) discursului⁷. Altele se încearcă o ierarhizare a categoriilor din punct de vedere ontologic, începând de la substanță (οὐσία), care este ființa însăși și devine, tocmai de aceea, categoria „supremă” sau „cea mai de sus”. După ea urmează categoriile principale – calitatea, cantitatea, relația – care au un statut ontologic ambiguu, dar sunt mai degrabă apropiate de ființă. Abia ulterior, pe un al treilea nivel ontologic, inferior și, de aceea, neglijat fără muștrări de conștiință de către comentatori, găsim starea, înfăptuirea, averea și celelalte categorii.

Artificialitatea unei astfel de abordări a sistemului categorial aristotelic iese mai mult în evidență dacă încercăm să punem teoria categoriilor aristotelice în legătură cu teoria judecății. Dacă *Organon*-ul este un prim „sistem al logicii formale”, atunci părțile sale trebuie să se împletească în mod organic. Dar, dacă așa stau lucrurile, de unde provine caracterul verbal al judecății dacă, în teoria elementelor formal-prejudicative, adică în *Categorii*, nu avem deloc prefigurată acest orizont al *praxis*-ului? Prejudicativul în genere nu ar trebui gândit doar în sine, ca un simplu domeniu de sine stătător al logicii, ci totodată ca o condiție de posibilitate a judicativului – el este deschiderea în care judecata însăși se poate constitui și orice adecvare între logic și ontic capătă sens.

Pornind de la aceste aporii, ni se revelează nevoia unei noi interpretări a gândirii categoriale aristotelice care, pe de o parte, să dea seama de statutul straniu al categoriilor „secundare” și, pe de altă parte, să ofere posibilitatea integrării categoriilor în teoria judicativului. Pentru aceasta însă, trebuie să ne reamintim miza demersului aristotelic din *Organon* – anume constituirea și legitimarea domeniului λόγος-ului adevărat și oferirea instrumentelor necesare depistării erorilor de raționament din argumentele sofistice. În vederea acestui lucru, întregul domeniu al logicului trebuie gândit ca un fel de „«sinteză» între ontic și lingvistic”⁸.

Or, pentru ca această sinteză să poată fi înfăptuită și pentru ca adevărul să se poată constitui ca „adecvare” sau „corespondență” a lucrului cu λόγος-ul, trebuie

⁷ Cf. Noica, C., *op. cit.*, p. 70.

⁸ „Aristotel așează problema adecvării cuvintelor la lucruri într-un orizont onto-lingvistic, sugerând, totodată, ideea că *logicul nu este posibil decât ca «sinteză» între ontic și lingvistic*. Din această perspectivă, *logos*-ul «sinteză» devine orizont tematic, care surprinde sensuri pre-luate de la cele două orizonturi (care intră în sinteza sa), onticul (corespunzător «lucrului» sau ființării-simplu-prezente, pre-luate și pre-lucrate direct, prin ceea ce am putea numi acum intuiție, dar de mai multe feluri, «sensibilă», «categorială», «eidetică») și lingvisticul (corespunzător «cuvântului», propoziției, inferenței)” (Cernica, V., *Judecată și timp. Fenomenologia judicativului*, Iași, Institutul European, 2013, p. 78).

ca, încă dinainte de sinteza propriu-zisă, λόγος-ul însuși să fie caracterizat de un izomorfism relativ la ontic. Cu alte cuvinte, discursul trebuie să corespundă orizontului onticului din punct de vedere „morfologic”, pentru ca ceea ce apare prin discursul enunțiativ (λόγος ἀποφαντικός) sau ceea ce este indicat prin simplul cuvânt să oglindească realitatea.

Folosim aici termenul de „morfologic” într-un sens aparte care se distinge atât de „formalismul” în înțeles logic, cât și de „morfologie” gândită ca disciplină lingvistică. Izomorfismul celor două orizonturi este prefigurat, la o cercetare fenomenologică, de λόγος-ul însuși și este un fenomen care trebuie să survină în sânul orizontului originar pe care acesta îl deschide sufletului uman. Omul, gândit în esența sa ca „viețuitoare discursivă” (ζῷον λόγον ἔχον) este definit tocmai de acest orizont existențial originar pe care λόγος-ul îl deschide, iar raportarea sa la lucruri nu ar fi principial posibilă dacă discursul însuși nu ar avea o „morfologie existențială” care să permită sinteza dintre ontic și lingvistic. Cu alte cuvinte, morfologia existențială a discursivului” este condiția de posibilitate a sintezei dintre lingvistic și ontic. De aceea, ea se distinge de caracterul formal al cercetărilor logice ca un temei față de lucrul întemeiat. Abia această morfologie poate întemeia logica în genere și menține deschis orizontul discursivității.

Pe de altă parte, ea se distinge de morfologia lingvistică prin faptul că, prin caracterul său existențial, nu privește limba ca fenomen izolat, ci ca deschidere originară a orizontului în care omul trăiește. Cu toate acestea, așa cum morfologia lingvistică oferă posibilitatea sintaxei – gândită ca set de reguli de validare a frazei – și morfologia existențială oferă posibilitate logicii – gândită ca set de reguli de validare a judecății. Nu vom intra mai adânc în relațiile formale dintre aceste discipline pentru că nu aceasta este preocuparea noastră în lucrarea de față, însă trebuie să atragem atenția asupra faptului că, atât lingvistica cu disciplinele sale aferente, cât și logica, trebuie gândite pornind tocmai de la acest orizont discursiv originar al omului, surprins în constituirea sa perpetuă ca morfologie existențială. Abia astfel putem observa mai bine legătura adâncă dintre adevărul în înțeles ontologic-existențial și cel în înțeles strict logic ca „adecvare”.

După cum putem observa, acesta din urmă nu este nimic altceva decât adevărul în primul sens formalizat în cadrul demersului de sinteză dintre *lingvistic* și *ontic* întreprins de Aristotel în *Organon*. Astfel, odată cu Aristotel, „problema adevărului devine principala problemă logică, iar adevărul – termenul care va semnifica și adevărea dintre lucru și cuvânt – nu va mai avea un înțeles ontologic dominant, așa cum a avut la filosofii prearistotelici, ci unul propriu-zis *logic* (adică, mai întâi, *formal sau constitutiv* și, mai apoi, *normativ sau regulativ*)”⁹.

Așadar, *scopul nostru în acest studiu este acela de a pune în evidență morfologia orizontului originar-prejudicativ al λόγος-ului care vine să deschidă posibilitatea sintezei dintre lingvistic și ontic pentru a constitui logica înțeleasă ca*

⁹ Cernica, V., *op. cit.*, p. 78.

disciplină a constituirii regulilor judecării în înțeles formal de enunț (λόγος ἀποφαντικός). În vederea acestui lucru, trebuie să indicăm acele straturi originar-prejudicative și ale discursului însuși care au ajutat la constituirea sistemului aristotelic de categorii sau, cu alte cuvinte, să reducem categoriile la unitatea lor originar-existențială. Procedând astfel, vom reuși, pe de o parte, să arătăm rostul categoriilor considerate „secundare” sau „compuse” de istoria exegetică și, pe de altă parte, să trimitem către rădăcinile non-judicative ale λόγος-ului, către acel *topos atopic* din care orice orizont tematic sau existențial poate origina, dar care, la rândul său, nu are origine și nici determinații.

2. Cele două sensuri ale prejudicativului

Până în acest punct al cercetării noastre am folosit, distingându-le în mod sistematic, două înțelesuri ale prejudicativului. Primul înțeles, pe care l-am denumit formal-prejudicativ, se referă la acele elemente ale logicii care sunt tratate înainte de apariția judecării – gândită ca sinteză¹⁰ sau împletire (σμπλοκή)¹¹ între nume și verb – sau acele „rostiri fără împletire”¹² la care se referă Aristotel în debutul tratatului său despre *Categorii*. Categoriile sunt tocmai clase de astfel de rostiri și nu reprezintă nimic altceva decât elementele constitutive ale judecării¹³. Pe această linie de gândire, ele sunt genuri supreme ce împart realitatea într-un număr ireductibil de clase.

Pe de altă parte însă, avem de-a face și cu un alt sens al prejudicativului, cel pe care l-am numit originar-prejudicativ, dar pe care l-am putea numi la fel de bine existențial-prejudicativ. Acesta se referă la transpunerea în discurs a unei experiențe non-judicative, la metamorfozarea acesteia în forma impusă de categoriile discursului. Orice trăire puternică a noastră – iubirea, angoasa, nostalgia, uimirea etc. – sunt la origine non-judicative și, abia retrospectiv sunt recuperate în spațiul limbajului. Angoasa heideggeriană spre exemplu, momentul confruntării cu propriul nostru nimic, cu propria noastră inexistență, este o experiență care, la limită, nu poate fi prinsă în limbaj decât cu riscul falsificării ei complete, iar acest lucru se întâmplă tocmai pentru că noi, ca viețuitoare discursive, trăim în mod originar într-un orizont discursiv care atrage la sine toate elementele străine. Astfel, recuperăm „meta-topic” toate experiențele non-discursive, adică aducem în *topos*-ul limbajului tot ceea ce depășește (*meta*) acest *topos* și, propriu-zis, este *atopic* prin excelență. Discursivitatea noastră are tendința de a se extinde la infinit, chiar și atunci când observăm faptul că există anumite elemente „recalcitrante” care nu se lasă prinse în logica noastră discursivă. De

¹⁰ Aristotel, *Despre interpretare*, 16b.

¹¹ Aristotel, *Categorii*, 1a.

¹² Aristotel, *Categorii*, 1a.

¹³ Acest sens este, în principiu, cel vizat de Alexandru Surdu în *Teoria formelor prejudicative*, ed. a II-a, Editura Academiei Române, București, 2005.

aceea, λόγος-ul își depășește în mod constant zona sa legitimă de expresie și ajunge să devină auto-contradictoriu și să își piardă legitimitatea și chiar sensul.

Așa stând lucrurile, în încercarea sa de a cuprinde în propria morfologie totul, λόγος-ul se aneantizează pe sine și își surpă propriul temei. Astfel, în efortul de exprimare a non-judicativului, discursul devine neîntemeiat și lasă să survină într-un anume fel, pentru conștiință, nimicul atopic din spatele propriilor temeuri. Această „zonă”¹⁴ periferică a discursivității circumscrie orizontul λόγος-ului. Aici experiențele noastre inefabile se profilează cu chipuri străine, adesea metamorfozate până la nerecunoaștere de morfologia existențială a discursului. Aceasta este zona prejudicativului existențial, a arhetipurilor noastre de gândire, a presimțirilor vagi și a intuițiilor cețoase.

Deși logica tradițională fuge de această zonă și se refugiază în *topos*-ul mai limpede și liniștit al judicativului, fără o scrutare serioasă a ei, nu putem vorbi despre o constituire propriu-zisă a domeniului gândirii ca atare și al filosofiei în mod special. Indicarea ei ne livrează tocmai acel „tur de orizont” de care avem nevoie în vederea definiției gândite ca ὀρισμός, ca hotărnicire. Abia pornind de aici putem face acele distincții (κρίσεις) necesare pentru a avea o viziune „critică” în sens kantian asupra domeniului discursului în genere. De aceea, aici trebuie căutată originea categoriilor, în acele acte noetice care constituie și delimitează domeniul categorialului ca atare.

Așa stând lucrurile, dacă prejudicativul formal reprezintă domeniul categorialității în sens generic, ce înglobează toate elementele necesare pentru constituirea judecăților și relației de sinteză dintre lingvistic și ontic, atunci înseamnă că el trebuie să-și aibă originea în acest strat mai profund al prejudicativului existențial, în această zonă misterioasă în care noi încercăm să aducem la cuvânt inefabilul însuși. Motivul pentru care se întâmplă astfel este acela că Aristotel înțelege omul ca fiind în ființa sa o viețuitoare discursivă. Toată ființa noastră este implicată în această luptă de aducere la cuvânt a ceea ce nu poate fi exprimat. De aceea, și noi, pentru a da seama de caracterul sistematic al gândirii categoriale aristotelice, trebuie să sondăm care este actul noetic prejudicativ originar prin care ele se pot constitui, precum și motivele pentru care se constituie exact aceste tipuri de categorii, și nu altele.

3. Cele două tipuri de categorii

Privind lista completă a categoriilor aristotelice, așa cum este ea enumerată la începutul tratatului despre *Categorii* și în *Topice*, putem observa un lucru interesant: *nici unul dintre cuvintele grecești care desemnează categoriile nu este*

¹⁴ Folosim în acest context cuvântul *zonă* cu trimitere specială la latinescul din care a provenit. *Zona*, în latină, desemna centura sau cingătoarea. La fel, și zona prediscursivului este o centură care înconjoară de jur împrejur domeniul λόγος-ului și îl circumscrie, păstrându-l în propriul fel de a fi.

un substantiv neaș. Din contră, toate sunt substantivări ale unor părți de vorbire care inițial nu au avut valoare substantivală și, în limbile moderne, nici nu ar putea dobândi foarte ușor o astfel de valoare. Primele șase categorii – traduse în mod convențional prin substanță¹⁵, cantitate, calitate, relație, loc și timp – provin din particule interogative, pe când celelalte patru – traduse convențional prin poziție, posesie, acțiune și pasiune – au o proveniență verbală. Dacă primele categorii pot fi numite „pronominale” în sens larg, de vreme ce ele „stau pentru un nume”, celelalte pot fi numite categorii verbale.

Așadar, avem de-a face cu două mari grupe de categorii: cele ce provin din particule interogative și cele verbale. Atât categoriile pronominale, cât și cele verbale însă, sunt obținute prin substantivare, fapt ce ne indică că ele trebuie să-și aibă o rădăcină comună într-un act al conștiinței noastre care trebuie gândit ca prejudicativ-existențial, de vreme ce rezultatul său sunt categoriile gândite ca formalizări prejudicative.

Constantin Noica, în comentariul deja citat, are intuiția acestei proveniențe comune a categoriilor din „stratul mai adânc al logosului”¹⁶ care este *interogativitatea*, însă nu zăbovește asupra modului în care cele două tipuri de categorii constituie morfologia orizontului discursiv-existențial al omului¹⁷. Cantemir, de asemenea, a avut o intuiție genială, anume aceea de a transpune în română experiența originară grecească a categoriilor interogative prin cuvinte precum *ceință*, *cătință* sau *feldeință*¹⁸. Acest efort a fost, din păcate, uitat de tradiția filosofică românească. Probabil că, dacă el ar fi izbândit, acum am fi avut și noi un limbaj filosofic autentic, nu unul „de împrumut” provenit pe calea împrumutului neologic din latină și alte limbi romanice moderne, care nu face decât să niveleze experiența filosofică a termenilor în detrimentul expresivității.

Așadar, putem spune că tabela aristotelică a categoriilor este într-adevăr împărțită în două, însă criteriul acestei împărțiri nu este cel evidențiat de comentatorii antici, anume relația cu subiectul sau caracterul simplu ori compus, ci acela al provenienței morfologice a acestora din orizontul prejudicativ al interogației pe calea substantivării λόγος-ului. De aceea, intuim că această zonă

¹⁵ Trebuie să atragem atenția asupra statutului ambiguu al categoriei substanței asupra căruia ne vom opri mai jos. De aceea, încadrarea ei în această serie trebuie luată în considerare *cum grano salis*, până la lămurirea acestui statut.

¹⁶ Noica, C., *op. cit.*, p. 72.

¹⁷ „Dintr-o dată astfel tabloul categoriilor vine să spună altceva. El nu este unitar în conținutul său, dar ține de modalitatea interogativă a logosului, care reprezintă, poate, tulpina logicului.” (Noica, C., *op. cit.*, p. 72). Când vine vorba despre categoriile verbale însă, Noica nu atrage atenția asupra caracterului verbal al lor și nici nu încearcă să reconstruiască logica intimă demersului aristotelic. Din contră, el acceptă caracterul său rapsodic: „Așa este tratatul lui Aristotel, neimplinit. Trebuie să te oprești acolo unde s-a oprit Aristotel” (Ibidem, p. 100). Noi, în schimb, credem că putem merge mai departe pe firul reconstrucției demersului aristotelic.

¹⁸ Cantemir, D., *Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare* în Cantemir, D., *Istoria Hieroglifică*, Vol. II, Editura Litera, Chișinău, 1998.

adâncă a discursivității care constituie la un nivel existențial-prejudicativ originea categoriilor, este o împletire a acestor două orizonturi care prin substantivare își dobândesc autonomia. Așadar, interogativitatea pune în lumină verbalul și „pronominalul” în unitatea lor originară, adică în întrunirea¹⁹ lor prejudicativă.

Dar, pentru a da seama de felul de a fi al acestei întruniri, trebuie să scrutăm mai întâi procesul prin care se ajunge la categorii, adică ceea ce am numit „substantivare”. Aceasta, înainte de a fi un procedeu lingvistic, este un act intențional prin care noi aducem la formă de sine stătătoare ceea ce, prin felul său de a fi, este deschidere și devenire pură. Gândită astfel, ca închidere în determinații a deschiderii și încremenire a devenirii, substantivarea este o formalizare și are legătură cu răspunsul care nu este, din punct de vedere formal, nimic altceva decât aneantizarea întrebării și închiderea orizontului deschis de aceasta.

4. Substantivarea ca act intențional și constituirea categoriilor

Pentru a lămuri caracterul intențional al substantivării, trebuie să urmărim procesul prin care aceasta se are loc în conștiință. Cu alte cuvinte, trebuie să plecăm de la elementul inițial, în cazul nostru particula interogativă și verbul, și să vedem ce anume se schimbă în felul său de a fi odată cu procesul de substantivare. Astfel, putem găsi substratul fenomenologic al acestui proces lingvistic și îl putem lega, mai departe, de caracterul existențial al λόγος-ului, surprinzându-i sensul originar.

Dacă gândim particula interogativă ca act de vorbire, iese la lumină caracterul nedeterminat al obiectului său intențional. El nu trimite către nimic determinat, ci către acel ceva ce *urmează a fi determinat* prin răspunsul pe care întrebarea îl solicită. Așadar, el trebuie gândit ca fiind acel element care deschide orizontul aporetic al întrebării. Când, de exemplu, ne întrebăm „Ce este ființa?”, particula interogativă este cea care ne indică direcția spre care trebuie să ne îndreptăm conștiința, cât și orizontul în care trebuie să căutăm răspunsul. Prin substantivare, acest orizont este „prins în concept” și, astfel, văzut ca ceva de sine stătător – *ceitatea, quidditas* în latină – care circumscrie întreg orizontul deschis de întrebare. Dar, ca circumscriere, categorizarea actului interogativ intervine, într-un fel, și o hotărnicire a acestuia. Prințând întrebarea în categorie prin substantivare, noi cuprindem oarecum în conștiință orizontul interogației.

La fel stau lucrurile și în cazul categoriilor verbale. Ele sunt, de asemenea, nedeterminări intențional-interogative deoarece verbul, prin chiar felul său de a fi, implică o deschidere de orizont, pe care istoria filosofiei îl gândește ca fiind un orizont temporal. Noi avem dubii că această determinație este una originară. Unul dintre motive este acela că, în forma sa de dicționar (cea infinitivală), verbul nu are actualizată nici o determinare temporală. „A merge” este *atemporal*, orizontul său

¹⁹ Cuvântul trebuie înțeles în sensul său etimologic ca „aducere-laolaltă în unitate”, într-unire.

temporal este nedeterminat. Pe de altă parte, spre deosebire de substantiv, el nu este *netemporal*, ci include posibilitatea de „timporizare”. Dacă prin intermediul unui substantiv nu poate deschide principial un orizont temporal, verbul are în sine această posibilitate, deși neactualizată în toate cazurile.

Pe această cale, putem înțelege mai bine de ce Aristotel în *Despre interpretare* definește verbul ca fiind „ceea ce vestește timpul, a cărui parte separată nu semnifică nimic”²⁰. Verbul trimite spre timp, însă această trimitere poate fi realizată într-o multitudine de moduri și printr-o serie întreagă de relații cu subiectul, la fel cum poate foarte bine rămâne nerealizată.

Așadar, esența verbului poate fi gândită ca „trimitere către” sau „vestire” a timporizării. Ea pre-rostuiește orizontul existențial al timpului, însă nu implică în mod necesar timporizarea, ci doar delimitează relația omului cu lumea sa. *Timporizarea orizontului originar al λόγος-ului se naște tocmai din această relație existențială a omului cu lumea și nu poate apărea fără ea*. Acolo unde nu există inter-acțiune între om și lume este absurd să vorbim despre timp în sens de orizont de existență al omului²¹. Așadar, caracterul de vestire a timpului specifică verbului este tocmai garanția faptului că el nu poate fi gândit în afara existenței omului în lume. Acest lucru este confirmat la Aristotel prin faptul că timpul este definit în *Fizica* în funcție de mișcare și schimbare²², în vreme ce sufletul însuși este principiul mișcării. Inter-acțiunea dintre suflet și lume timporizează, nu verbul, gândit în calitate de categorie lingvistică.

Dacă așa stau lucrurile, tipurile generice de inter-acțiune între om și lume corespund, în planul existențial al λόγος-ului celor patru categorii verbale. Deci *starea, averea, înfăptuirea și înrăurirea* nu sunt nimic altceva decât moduri în care omul inter-acționează cu lumea, dând astfel naștere timporizării originare a discursului. Toate acestea, însumate, constituie orizontul generic de acțiune al

²⁰ Aristotel, *De interpretatione*, 16b – ‘Ῥῆμα δὲ ἐστὶ τὸ προσσημαῖνον χρόνον, οὗ μέρος οὐδὲν σημαίνει χωρὶς. Nu vrem să intrăm într-o polemică lingvistică, dar în toate traducerile pe care le-am consultat sensul acestui pasaj este redat greșit. Verbul nu „adaugă” noțiunea de timp deoarece nu toate verbele sunt temporale, el doar o vestește, trimite către temporalitate. Verbul προσσημαίνειν are în greacă sensul de a vesti sau a prezice încă din timpuri homerice. Nu înțelegem de ce traducătorii moderni preferă să evite acest sens în favoarea unor construcții artificiale care nu fac decât să răstălmăcească pasajul. În limba română, spre exemplu, acest verb a fost redat prin „adaugă în plus” de Mircea Florian și prin „semnifică în plus” de către Constantin Noica. Ambele aceste încercări urmează interpretarea conform căreia verbul aduce în mod necesar timporizarea. Într-adevăr, aceasta este interpretarea „standard” a tradiției filosofice, dar tocmai de aceea, ea necesită mai imperativ o revizuire.

²¹ Acest lucru se vede foarte bine, spre exemplu, în analiza existențială a grijii la Heidegger. Ecstazele temporale sunt definite în mod explicit ca structuri ale raportării omului la lume pe calea grijii (cf. Heidegger, *Ființă și timp*, traducere din germană de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, §65).

²² „Dar timpul nu există fără schimbare (μεταβολή) căci atunci când noi înșine nu ne schimbăm gândul sau nu luăm aminte schimbarea, nu ni se pare că a trecut timp” (Aristotel, *Fizica*, 218b – trad. n.)

individului, constituit în mod original discursiv, și implică diversele feluri de relații pe care omul le poate avea cu lumea sa: *starea* este, în genere, inerția față de lume; *averea* implică apropierea lumii; *înfăptuirea* implică ieșirea în lume și schimbarea acesteia după propria voință; *înraurirea* este modul în care lumea „vine peste om” și îl constrânge. *Din aceste patru relații – în sine netemporale, dar care vestesc timpul – se nasc toate modurile de timpORIZARE concrete.*

Întrebarea care se pune acum este: cum putem reduce aceste categorii verbale la același orizont original al interogativității? Care este legătura dintre verb și întrebare? Am văzut că particulele interogative au caracteristica specifică de a deschide un orizont aporetic. Același lucru se întâmplă și cu categoriile verbale. Verbul are, în virtutea caracterului său de trimitere-spre temporalitate, de vestire, o putere aporetică inerentă. Acest lucru este vizibil în faptul că, și în greacă, la fel ca în limbile moderne, *verbul poate suplini particulele aporetice.* O simplă schimbare în sintaxa frazei poate face dintr-o afirmație o interogație, iar această posibilitate este *garanția caracterului aporetic al verbului ca atare.*

Vedem, așadar, că substantivarea care apare în procesul de deducție al categoriilor din orizontul original-aporetic al λόγος-ului, atât în cazul categoriilor verbale, cât și în cazul celor „pronominale”, duce la o circumscriere a orizontului aporetic deschis prin acest act de conștiință. Drept urmare, categoriile ni se înfățișează ca fiind diversele modalități generice de a circumscrie orizontul aporetic, corespunzătoare deschiderii original-interogative a lumii de către om, atât prin întrebare, cât și prin interacțiune „verbală” cu lumea. Lor le sunt subsumate toate conceptele determinate prin care putem închide, la nivel factic, un astfel de orizont interogativ.

Spre exemplu, când ne întrebăm „De ce fel este un lucru?” noi deschidem orizontul interogativ al feldeinței, în cadrul căruia avem deja constituite, ca posibilități de răspuns, toate felurile de a fi posibile. Determinarea factică a categoriei generice este ceea ce se constituie ca răspuns al întrebării. „Roșu”, de exemplu, este răspunsul dat întrebării de mai sus, care vine să închidă orizontul aporetic deschis de actul interogator. La fel stau lucrurile și în cazul categoriilor verbale. Înfăptuirea, spre exemplu, trimite către un orizont aporetic al mijloacelor de înfăptuire pe care omul le are la dispoziție. Orice hotărâre privitoare la acest lucru este un act discursiv-existențial, asemenea răspunsului din cazul întrebării, care vine să „dezlege” aporia deschisă de înfăptuire și să închidă orizontul său aporetic, astfel încât omul să poată „duce la îndeplinire” sarcina sa concretă la nivelul *praxis*-ului.

Așadar, atât întrebarea cât și interacțiunea cu lumea sunt deschideri originare de orizont aporetic care își găsesc închiderea în răspuns, respectiv în sălășluirea omului în lume de tipul *praxis*. De aceea, ambele trebuie gândite fenomenologic în calitate de acte de conștiință, nu ca fenomene strict lingvistice. Ele aparțin

interogativității existențial-discursive în măsura în care deschid orizonturi aporetice specifice.

Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că o categorie poate fi definită ca *circumscrierea generică a orizontului aporetic deschis de un act interogator, care subsumează toate posibilitățile factive de răspuns specifice aceluia tip de act*. Așadar, tabelul categoriilor, gândit ca punere sistematică laolaltă a tuturor acestor circumscrieri, se reduce la orizontul originar aporetic în genere, care este specificat diferit prin diversele tipuri de acte interogatoare. Astfel, *fiecărui tip de interogație îi corespunde o singură categorie din tabelul aristotelic*. Prin această regulă generală am arătat cum se poate constitui în genere tabela categoriilor pornind de la actele noastre prediscursive care constituie orizontul aporetic originar, acea zonă-limită marginală a discursivității. Mai departe de aceasta nu putem răzbate prin studiul actelor discursive și nici nu știm dacă putem ajunge în vreun fel. Pentru scopurile noastre actuale trebuie însă să vedem care este morfologia acestui orizont astfel încât sinteza dintre ontic și lingvistic să poate avea loc și, astfel, logica să se poată constitui ca disciplină de sine stătătoare.

5. Morfologia existențială a orizontului aporetic discursiv al omului

Faptul că am găsit două tipuri distincte de categorii, care se reduc prin actele interogative aferente la un unic orizont aporetic originar ne arată că avem de-a face cu o împletire (συμπλοκή²³) originară a acestor „arhetipuri categoriale”, care poate fi doar în chip formal desfăcută prin substantivare. Întrucât tabela categoriilor este bivalentă – pronominal-verbală –, și morfologia acestui orizont originar în care are loc împletirea prejudicativă va avea două aspecte morfologice, care definesc în esența ei întrunirea arhetipurilor categoriale și oferă condiția de posibilitate a substantivării lor diferențiate.

În măsura în care categoriile interogative sunt obținute prin substantivare de la particule interogative care trimit către nume, iar cele verbale sunt obținute din substantivare a tipurilor de deschidere aporetică a relațiilor dintre eu și lume care trimit către verb, înseamnă că omul în genere se raportează aporetic la lume totodată prin răspuns și prin sălășluire. Cu alte cuvinte, omul rezolvă misterul primordial al existenței sale, pe de o parte prin înțelegerea discursivă concretizată în *teorie* și, pe de altă parte, prin înțelegerea existențială concretizată prin stilul de viață, prin *praxis* în genere – acesta este sensul originar al cunoașterii, respectiv al eticii antice. *Praxis*-ul, înțeles ca sălășluire a omului în lume, este ceea ce omul determină prin cumpănirea specifică luării deciziilor în viața de zi cu zi, care este

²³ Cuvântul grecesc indică o pliere împreună a două lucruri într-o singură entitate, o întrunire. Traducerea etimologică în română a lui συμπλοκή ar fi „complicație”, din păcate însă sensul curent al acestui cuvânt nu permite o astfel de echivalare.

tot un proces discursiv, aparte de procesul simplu responsiv prin care omul răspunde întrebărilor „teoretice” privitoare la determinațiile obiectelor lumii sale. Dacă așa stau lucrurile, putem concluziona ca am scos la iveală o posibilă sursă a împărțirii pe care Aristotel, în *Etica nicomahică*, o face modurilor de cunoaștere ale sufletului nostru – așa-numitele „virtuți dianoetice”, care sunt totodată și „dialogice”, adică înfăptuite prin λόγος – în virtuți practice și virtuți teoretice.

La nivel existențial însă, în stratul prejudicativ al discursivității, aceste două aspecte sunt reunite în ceea ce am numit *orizont aporetic originar*. Aici, are loc întrunirea intimă a tuturor aspectelor existenței noastre și aici hotarele încep să se estompeze. Din această cauză, în vecinătatea acestei zone, înțelegerea discursivă, intelectul în sens kantian, cedează. El nu mai reușește să „pătrundă” misterul care se așterne asupra marginilor exterioare ale λόγος-ului. De aceea, trebuie să ne bazăm mai degrabă pe un anumit fel de „presimțire”, o dispoziție afectivă care „miroase” ceea ce mintea nu poate pătrunde – adică inefabilul, incognoscibilul și nediscursivul. Aici, în această zonă de hotar a prediscursivului, conștiința noastră intră în contact cu nimicul (gândit oarecum în calitate de „corelat al existenței”) prin ceea ce, mult mai târziu, în epoca elenistică târzie, Damascius, ultimul diadoh al Academiei neoplatonice, deopotrivă platonician și aristotelician, avea să numească „consimțire nediscursivă” (ἄρρητος συναίσθησις²⁴). Dincolo de orizontul discursului și de întrunirea sa morfologic originară a teoriei și *praxis*-ului, ceea ce nu este *survine* printr-o astfel de consimțire în domeniul conștiinței și reclamă o reacție din partea noastră, fie în planul teoriei, fie în cel al deciziei. Așadar, putem indica nimicul ca origine nediscursivă a orizontului originar-aporetic al existenței umane, care ulterior este determinat categorial și formalizat.

6. Constituirea judicativului din categorial în orizontul aporetic existențial

Arătând modul în care categoriile se constituie prin substantivare din orizontul aporetic existențial gândit ca sinteză între teorie și practică, între responsivitate și sălășluire, noi am reușit să arătăm cum ia naștere prejudicativul formal din cel existențial. Acum mai avem de arătat cum, pe baza aceleiași morfologii existențiale, se pot constitui judecățile. Pe această cale, nu numai că vom reuși să arătăm legătura dintre categorii și judecăți, dar vom putea indica și baza existențială a logicului înțeles ca sinteză între lingvistic și ontic. Abia astfel, va ieși la iveală și temeiul existențial al adevărului înțeles în calitate de adecvare a judecății la lucruri.

Definiția judecății enunțiative la Aristotel ca rostire constituită prin împletirea dintre nume și verb și care este formalizată de tradiția filosofică ca legare a unui

²⁴ Damascius, *Despre primele principii: aporii și soluții*, traducere din greacă, introducere și note de Marilena Vlad, București, Humanitas, 2006, p. 69.

subiect de un predicat este „locul” în care apare adevărul. Abia aici putem vorbi despre o adecvare a judecății la o anumită stare de fapt. Trebuie însă să observăm că structura judecății este direct derivată din tabela categoriilor. Avem două tipuri de categorii și două elemente ale judecății. Predicarea nu se poate face fără trei elemente – un nume predicativ, un verb și un subiect. Dintre acestea, subiectul joacă rolul de „termen mediu categorial” între interogație și răspuns. Spre exemplu, dacă întrebăm „De ce fel este acest măr?” și răspundem „Mărul este roșu”, vedem că trecerea de la întrebare la răspuns se face prin „subiect” (τὸ ὑποκείμενον) și că răspunsul nu se poate constitui fără el.

Astfel, ajungem la statutul cu totul special al categoriei *ceinței* sau *substanței* care este o categorie duală. Ea este atât categorie verbală, cât și interogativă, fapt ce se poate observa și din ezitarea lui Aristotel în denumirea ei. În enumerarea de la începutul *Categoriilor*, ea apare drept categorie verbală (οὐσία²⁵), iar în *Topicele* apare drept categorie interogativă (τί ἐστὶ – „ce este”-le). Prin statutul său special, categoria *ceinței* leagă practic laolaltă judecata și, în același timp, tabelul categoriilor. Ceința, în sensul ei prim, este subiectul suprem, în timp ce, în sens secund, ea poate fi predicată despre un subiect²⁶. În virtutea acestei calități bivalente, sintetice, substanța oferă posibilitatea de constituire a subiectului în calitate de „termen mediu categorial”. De aceea, din anumite puncte de vedere este cea mai importantă categorie. Acestui „termen mediu categorial” îi va corespunde, în silogistică, termenul mediu silogistic, care la rândul său este cel mai important element al silogismului și oferă substratul (τὸ ὑποκείμενον) pe care se poate face inferența.

Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că și judecata poate fi redusă la orizontul aporetic original al discursivității. Ea este simbol pentru aceeași împletire care, prin substantivare, a dat tabelul categorial, numai că acum nu mai avem de-a face cu o substantivare a experienței prejudicative, ci cu o formalizare logică a ei. Ceea ce iese la lumină (ἀπόφανσις) în rostirea enunțiativă (λόγος ἀποφαντικὸς) nu este nimic altceva decât întrunire originală a teoriei cu praxis-ul care constituie misterul existențial al orizontului aporetic original și face posibilă sinteza dintre gândul exprimat discursiv și starea de fapt. Or, adevărul nu este, din perspectivă existențială, nimic altceva decât evidența acestei întruniri originare, care nu poate fi prinsă suficient de bine în cuvinte și nici conceptualizată.

7. Deschidere posibilității unei hermeneutici morfologice a întregului sistem aristotelic și a filosofiei în genere

Merită menționat faptul că aceste remarci ne deschid, de asemenea, calea către o interpretare a silogisticii aristotelice care să o reducă la caracterul său

²⁵ Care este substantivare a unei forme participiale – οὔσα.

²⁶ Aristotel, *Categorii*, 2a-4b.

existențial. Ni s-a revelat faptul că tabela categoriilor, judecata și silogismul nu sunt decât derivări obținute prin diverse procedee (substantivare, formalizare logică etc.) ale orizontului aporetic originar. Ele se nasc în calitate de obiectualizare, aducere la stabilitate, a actelor de conștiință ce apar în orizontul discursiv existențial în care responsivitatea și sălășluirea sunt întrunite într-o împletire originară.

În această împletire originară, *praxis*-ul și teoria, etica și metafizica sunt unite în mod intim și se întemeiază reciproc ca întrunire discursiv-afectivă a întregului orizont de existență. De aceea, *logica* nu este doar o disciplină teoretică, ci totodată și o disciplină practică. Scopul constituirii sale a fost unul cât se poate de practic – punerea la dispoziția omului a unui instrument prin care acesta să distingă cunoștințele adevărate de cele false. Relevanța ei, pentru etică și pentru luarea deciziilor existențiale nu poate fi nicidecum ignorată. Așadar, logica, etica și metafizica, cele trei mari laturi ale sistemului aristotelic, ni se revelează a fi deduse dintr-un unic orizont aporetic existențial, situat în zona prediscursivului, și care determină ființa omului în totalitatea sa.

Așadar, avem o cheie de interpretare morfologic-existențială a gândirii aristotelice, care să scoată la lumină unitatea sistemului său de gândire. Mai mult decât atât, dacă este să luăm în considerare în mod serios sinteza lingvistic-ontică pe baza căreia se constituie logica, întregul domeniu *lingvistic* poate fi interpretat în mod morfologic existențial. Am putea constitui o „gramatică existențială a limbii române”, prin care să arătăm temeiurile profund existențial-ontologice ale tuturor categoriilor gramaticale nominale și verbale. Pe lângă o claritate sporită a discursului, aceasta ne poate da, în final, cheia cercetării interdisciplinare a problemelor filosofice, lucru ce nu este de neglijat în contextul istoric în care ne aflăm.

Recunoaștem că asupra unora dintre aceste probleme am reflectat și rezultatele par ca conduce către o întemeiere a logicii, lingvisticii, metafizicii și eticii într-o „consimțire” inefabilă a nimicului, care ne poate oferi cheia dezvoltării unui tratat sistematic de meontologie, prin care să punem în lumină caracterul nimicului – al neființei, al inefabiului, al nedefinibilului și al indecidabilului. Relevanța pentru filosofie în genere a unui astfel de tratat nu este de neglijat deoarece el răspunde unei preocupări milenare a filosofilor cu problema neființei și a caracterului său aporetic. Încă de la Parmenide și Platon s-a pus problema efortului de a separa ființa de *împletirea ei originară* cu neființa. Poate că drumul corect filosofiei nu este acesta, ci tocmai acela de a gândi împletirea în toată originaritatea ei pentru a vedea diversele moduri în care noi ipostaziem acea „consimțire inefabilă” a nimicului ce se pierde în misterul ascuns de limitele discursivității noastre.

Prin problemele punctate sumar în studiul de față, credem că cel puțin posibilitatea unui astfel de demers este asigurată. Cu toate acestea, dificultățile elaborării factice ale unui astfel de sistem meontologic al filosofiei nu sunt de

neglijat. De aceea, diversele laturi trebuie atent diferențiate, astfel încât construcția să fie una stabilă și riguroasă. După cum ni se înfățișează această sarcină acum, ea poate fi dusă la îndeplinire în nu mai puțin de șapte părți. Aceste părți corespund modurilor în care nimicul este ipostaziat în diverse domenii ale reflecției filosofice. Așadar, pe lângă o meontologie generală, trebuie să avem și o estetică, o psihologie, o lingvistică, o logică, o metafizică și o etică prin care să punem în lumină diversele ipostaze ale nimicului în domeniul conștiinței, precum și modurile în care noi „aducem la stabilitate” aceste ipostaze. Acestora li se mai poate adăuga și alte domenii, în funcție de rezultatele la care vom ajunge pe parcurs.

Am pus deja în lumină succint modul în care „substantivarea” și „formalizarea logică” aduc la stabilitate niște experiențe non-judicative și prejudicative, însă ele nu sunt decât aplicații ilustrative ale unei metode ce trebuie urmată cu consecvență în cazul tuturor actelor noastre de conștiință. De aici provine și dificultatea demersului care, oricât de crescută ar fi, anunță un teren foarte fertil de studiu care ar putea pune filosofia în drepturile ei pe un făgaș constituit deja din zorii gândirii grecești.